৩.৩ বক্রোক্তিবাদ

ব্যুৎপত্তিৰ ফালৰ পৰা 'বক্রোক্তি' পদটোৱে তির্যক উক্তিক বুজায়। কিন্তু যি কোনো ধৰণৰ তির্যক উক্তিয়েই যে বক্রোক্তিৰ সীমাৰ ভিতৰত পৰিব পাৰে এইটো নহয়। বক্রোক্তি শব্দটো কাব্যৰ লগত জড়িত। বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন পণ্ডিতে বক্রোক্তি সম্বন্ধে বহু ধৰণৰ প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষ ধাৰণা দি আহিছে। তাৰে কিছুমানক পৰৱর্তী আলংকাৰিকসকলে গ্রহণ কৰিছে; কিছুমানক আকৌ খণ্ডন কৰি প্রত্যাখ্যান কৰা হৈছে। কিন্তু যিয়েই নহওক, ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্রত বক্রোক্তিৰ বিষয়ে বর্ণিল ইতিহাস পোৱা যায়। আলংকাৰিকসকলৰ নিজৰ নিজৰ দৃষ্টিভংগীৰে বক্রোক্তিৰ বিভিন্ন দিশসমূহৰ বিষয়ে সমাপন কৰা আলোচনাই বহু সময়ত নতুন গুৰুত্বপূর্ণ মতবাদ সৃষ্টিত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত বক্রোক্তিক কাব্যৰ আত্মা বুলি স্বীকাৰ কৰা দলটোও আছে। আকৌ বক্রোক্তিৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰিলেও ইয়াৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে সন্দেহ প্রকাশ কৰা আলংকাৰিকসকলৰ মতামতৰ বিষয়েও আলোচনা দেখিবলৈ পোৱা যায়।

ভাৰতীয় আলংকাৰিক ভামহৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্রায় প্রতিজন প্রাচীন আলংকাৰিকেই বক্রোক্তিৰ বিষয়ে তেওঁলোকৰ অভিমত ব্যক্ত কৰিছে। ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্রত বক্রোক্তিবাদৰ স্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ গ'লে প্রাচীন আলংকাৰিক ভামহাচার্যৰ অভিমতেৰে এই আলোচনা আগ বঢ়াব পাৰি। আচার্য ভামহে *কাব্যালংকাৰত* বক্রোক্তি সম্বন্ধে তেওঁৰ বিস্তৃত অভিমত আগ বঢ়াইছে। গতিকে ক'ব পৰা যায় যে, বক্রোক্তিৰ ধাৰণা ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্রত ষষ্ঠ শতাব্দীতেই ব্যক্ত হৈছিল। আচার্য ভামহৰ মতে শব্দ আৰু অর্থৰ সহযোগত যি কাব্য গঢ়ি উঠে তাৰ এটি অত্যাৱশ্যকীয় ধর্মই হ'ল বক্রোক্তি। বক্রোক্তিৰ দ্বাৰাই অর্থ বিভাবিত হয়— "সৈষা সর্ৱৈৰ বক্রোক্তিৰনয়ার্থো বিভাব্যতে।" ভামহৰ মতে বক্রোক্তি অবিহনে অলংকাৰৰ স্থিতি সম্ভৱ নহয়— "কোহুলংকাৰোহনয়া বিনা।" এই আচার্যজনে স্বভাৱোক্তি, হেতু আদিক অলংকাৰৰ স্থান দিয়া নাই। কাৰণ এইবোৰত বক্রোক্তি অথবা অতিশয়োক্তিৰ অৱস্থান নাই। তেওঁৰ মতে, বক্রোক্তি বা কথা কোৱাৰ বিচিত্র ভংগিমা অবিহনে কোনো অর্থালংকাৰৰেই অস্তিত্ব নাথাকে। কিন্তু মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে, আচার্য ভামহে বক্রোক্তিক এটি সুকীয়া অলংকাৰ হিচাপে স্বীকাৰ কৰা নাই। তেওঁ কৈছে— "বক্রাভিধেয়শব্দোক্তি ৰিষ্টাৱাচামলংকৃতিঃ।" অর্থাৎ — য'ত শব্দ আৰু ইয়াৰ অর্থক বক্র ভাবে উপস্থাপন কৰা হয় তেতিয়াই অলংকাৰৰ সৃষ্টি হয়। ভোজৰ *শৃংগাৰ প্রকাশত* দণ্ডীৰ উক্তি হিচাপে উদ্ধৃতি দিয়া হৈছে— "বক্রত্বমেৰ কাব্যানাং পৰা ভূষেতি ভামহঃ।" অর্থাৎ — ভামহৰ মতে বক্রতাই হ'ল কাব্যৰ প্রধান ভূষণস্বৰূপ। অলংকাৰসম্প্রদায়ৰ প্রবক্তা ভামহৰ এনেকুৱা অভিমতে বক্রোক্তিৰ বিষয়ে জনাত বহুখিনি সহায় কৰে। আচার্য দণ্ডীয়ে তেওঁৰ *কাব্যাদর্শত* অলংকাৰৰ বিষয়ে এটি বিস্তৃত আলোচনা আগ বঢ়াইছে। এই আলোচনা প্রসংগত তেওঁ স্পষ্টকৈ কাব্যক স্বভাৱোক্তি আৰু বক্রোক্তিভেদে — এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে। তেওঁ *কাব্যাদর্শত* কৈছে—

শ্লেষঃ সর্ৱাসু পুষ্ণাতি প্রায়ো ৱক্রোক্তিষু শ্রিয়ম্।

আত্মা বুলি স্বীকাৰ কৰা নাই। কিন্তু কুন্তকে প্ৰথমবাৰৰ বাবে "বক্রোক্তিকাব্যজীবিতম্" বা — 'বক্রোক্তিয়ে হ'ল কাব্যৰ প্ৰাণ' বুলি অভিমত প্ৰকাশ কৰিলে তেওঁৰ *বক্রোক্তিজীবিতম্* নামৰ গ্ৰন্থখনত। ইয়াৰ লগে লগে বক্রোক্তি নামৰ কাব্যৰ বিষয়টোত এটি নতুন মাত্ৰা সংযোজিত হ'ল। *বক্রোক্তিজীৱিতম্* গ্ৰন্থত কাৰিকা, বৃত্তি আৰু উদাহৰণস্বৰূপে তিনিটা ভাগ পোৱা যায়। এই গ্ৰন্থখন চাৰিটা উন্মেষত বিভক্ত আৰু প্ৰত্যেকটো উন্মেষতেই বিষয়বস্তুৰ বৈচিত্ৰ্য দেখিবলৈ পোৱা যায়। বাগ্‌দেৱীৰ স্তুতিৰে আৰম্ভ কৰা এইখন গ্ৰন্থত অলংকাৰশাস্ত্ৰৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰা হৈছে। কাব্যৰ লক্ষণ, বক্রোক্তিৰ স্বৰূপ, কিয় বক্রোক্তিক কাব্যৰ আত্মা বুলি কোৱা হয়— ইত্যাদি বিষয়ে বিস্তৃত আলোচনা আছে। কিন্তু এইখিনিতে উল্লেখ কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে এই মতবাদটোক এটি সুকীয়া তত্ত্ব হিচাপে গ্ৰহণ নকৰি বহু পণ্ডিতে ইয়াক অলংকাৰবাদৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব খোজে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্ৰত বক্রোক্তিবাদৰ বিষয়ে কোনে পোন প্ৰথমে আলোচনা কৰিছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মম্মটভট্ট, বিশ্বনাথ কবিৰাজ আলংকাৰিকসকলে বক্রোক্তিক কি বুলি কৈছে?

.....

৩.৩.১ বক্রোক্তিৰ স্বৰূপ

আচার্য কুন্তকেই যে পোন প্ৰথমে বক্রোক্তিৰ বিষয়ে বিস্তৃত আলোচনা দাঙি ধৰিছিল সেই কথা আপুনি ইতিমধ্যে আপুনি গম পাইছে। কুন্তকে বক্রোক্তিৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ গৈ— "বৈদগ্ধ্যভংগীভনিতিঃ" বুলি কৈছে; অৰ্থাৎ— পাণ্ডিত্য ভংগীসূচক উচ্চাৰণ। যি উচ্চাৰণ বা বাক্যই পাণ্ডিত্য প্ৰকাশক সূচায় সেয়াই হ'ল বক্রোক্তি। এই বক্রোক্তিয়েই হ'ল কাব্যৰ প্ৰাণ বা আত্মা— "বক্রোক্তিঃ কাব্যজীৱিতম্।" এক কথাত ক'ব পাৰি কুন্তকৰ মতে বক্রোক্তি অবিহনে কাব্য হ'ব নোৱাৰে। কুন্তকৰ দৃষ্টিভংগীত ৰস, অলংকাৰ, ৰীতি, ধ্বনি আদিক চেৰ পেলাই বিদগ্ধতাবিশিষ্ট কথনভংগীয়েই কাব্যৰ মূল হিচাপে প্ৰতিপন্ন হৈছে।

বক্রোক্তিক কিয় কাব্যৰ প্ৰাণ বুলি কোৱা হৈছে সেই বিষয়ে কুন্তকে যুক্তি নিৰ্ভৰ আলোচনাৰে নিজৰ অভিমত ব্যক্ত কৰিছে। *বক্রোক্তিজীবিতম্‌ত* তেওঁ আৰম্ভণিতে কৈছে— "লোকোত্তৰচমৎকাৰকাৰিবৈচিত্ৰ্যসিদ্ধয়ে।" অৰ্থাৎ— কাব্যৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল চমৎকাৰ সৃষ্টি বা আনন্দ প্ৰদান। অলৌকিক চমৎকাৰ সৃষ্টিকাৰী বৈচিত্ৰ্য সাধনেই হ'ল কাব্যৰ উদ্দেশ্য। এনেকুৱা কাব্যৰ প্ৰাণস্বৰূপ হ'ল বক্রোক্তি। এই বক্রোক্তিক কুন্তকে "শাস্ত্ৰাদিপ্ৰসিদ্ধপ্ৰস্থানব্যতিৰেকী বৈচিত্ৰ্যবিশেষঃ" বুলি ব্যাখ্যা কৰিছে। অৰ্থাৎ ৰস, ধ্বনি,

ভিতৰত কুন্তকক অন্তর্ভুক্ত কৰা যায়। কিন্তু এই অভিমত সর্বজনস্বীকৃত নহয়।

ৰাজানক কুন্তকে সকলো ক্ষেত্রতেই কবিব্যাপাৰ বা কবি প্রতিভাকেই সকলো কাব্যৰ মূল বুলি প্রতিপন্ন কৰিছে। কবিৰ প্রতিভাৰ বলতেই কাব্যত উৎকর্ষৰ বিভিন্নতা দেখিবলৈ পোৱা যায়। একেধৰণৰ ঘটনাৰ ভিত্তিত গঢ়ি উঠা বেলেগ বেলেগ কবিৰ কাব্যত চমৎকাৰিত্বৰ যি বিভিন্নতা অনুভূত হয় তাৰ মূলতেই থাকে কবিত্ব শক্তি বা প্রতিভা। সেইকাৰণে কুন্তকে কৈছে— "কথোন্মেষে সমানেঽপি বপুষীব নিজেগুর্টনঃ। প্রবন্ধাঃ প্রাণিন ইব ভাসন্তে হি পৃথক্ পৃথক্।"

গতিকে ক'ব পাৰি যে, আচার্য কুন্তকে পূর্বাচার্যসকলে আলোচনা কৰা ধ্বনি, ৰস, অলংকাৰ, ৰীতি আদি সকলো উপাদানৰেই অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰিছে। কিন্তু পৰিশেষত কাব্যৰ জীৱন বা আত্মা বুলি স্বীকাৰ কৰিছে বক্রোক্তিক। সেই কাৰণে বক্রোক্তিৰ প্রবক্তা হিচাপে কুন্তকৰ নাম ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্রত অমৰ হৈ আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কুন্তকে বক্রোক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে কোৱা— "বৈদগ্ধ্যভংগীভনিতিঃ" মানে কি?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অলংকাৰৰ বিষয়ে কুন্তকে প্রদান কৰা মতবাদটোৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক। (40 টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

.....

৩.৩.২ বক্রোক্তিৰ প্রকাৰভেদ

আচার্য কুন্তকে *বক্রোক্তিজীবিতম্* গ্রন্থত বক্রোক্তিৰ ছটা ভাগৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। যদিও এইবোৰ ভাগৰ আকৌ কিছুমানৰ উপভাগৰ বিষয়েও তেওঁ আলোচনা কৰিছে কিন্তু বর্তমান অধ্যায়টোত কেৱল ছটা প্রধান ভাগ বা প্রকাৰৰ বিষয়েই আলোচনা আগ বঢ়োৱা হ'ব। কুন্তকে আগবঢ়োৱা বক্রোক্তিৰ প্রধান ছটা ভাগ হ'ল—

- বর্ণবিন্যাস বক্রতা
- পদপূর্বার্ধ বক্রতা
- পদোত্তৰার্ধ বক্রতা
- বাক্য বক্রতা

কৰিছে। মূল শব্দৰ আশ্রয়তেই এই বক্রতা কাব্যটোৰ সৌন্দর্যবর্ধকৰূপে প্রতিপন্ন হোৱা কাৰণে ইয়াত পর্যায় বক্রতাৰূপ পদপূর্বার্ধ বক্রতাৰ সৃষ্টি হৈছে।

- *পদোত্তৰার্ধ বক্রতা ঃ* আপুনি ইতিমধ্যেই জানিছে যে, প্রকৃতি প্রত্যয়ৰ সহযোগত পদৰ সৃষ্টি হয় আৰু এই পদেই কাব্য সৃষ্টি কৰে। সুপ্, তিঙ্ আদি প্রত্যয়সমূহ শব্দত ধাতুৰ লগত সংযোজিত হৈ অর্থপূর্ণ পদ গঠন কৰে। সুপ্, তিঙ্ আদি প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা যেতিয়া কাব্যত থকা বর্ণনাটোক ৰসজ্ঞ পাঠকৰ বাবে হৃদয়গ্রাহী কৰি তোলাৰ চেষ্টা কৰা হয় আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা পাঠকে অলৌকিক আনন্দৰ আস্বাদ লাভ কৰে, তেতিয়া সেই কথনভংগী বা পাণ্ডিত্যসূচক বচনভংগীকেই পদোত্তৰার্ধ বক্রতা বোলে। প্রত্যয় পদৰ উত্তৰ ভাগ বা পিছফালৰ অংশ। এই অংশত বক্রতা সৃষ্টি হোৱা কাৰণে ইয়াক পদোত্তৰার্ধ বক্রতা বোলা হয়। ইয়াক সহজভাৱে প্রত্যয় বক্রতা বুলিও কোৱা দেখা যায়। কাৰকবৈচিত্র্যবিহিত পদোত্তৰার্ধ বক্রতা, পুৰুষবৈচিত্র্যবিহিত পদোত্তৰার্ধ বক্রতা আদি ভেদে এই বক্রতা বহুধৰণৰ হয়। পুৰুষবৈচিত্র্যবিহিত পদোত্তৰার্ধ বক্রতাৰ উদাহৰণ হিচাপে তলৰ বৰগীতটো গ্রহণ কৰিব পাৰি।

  কহ কৃষ্ণ-কিংকৰ হৰিক ভজ লোই।
  হৰি বিনে সুহৃদ বান্ধৱ নাহি কোই।

  এই পদটোত দেখা গৈছে যে, কথাখিনি কৃষ্ণকিংকৰে নিজে কৈছে; কিন্তু উত্তম পুৰুষৰ ব্যৱহাৰ ইয়াত হোৱা নাই। এই উত্তম পুৰুষৰ ব্যৱহাৰ নকৰাৰ কাৰণ হ'ল নিজৰ বিনয়ভাৱ প্রকাশ কৰাটো আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই কবিতাটোত হৃদয়াহ্লাদী কাব্যশোভা পৰিপুষ্ট হৈ উঠিছে।

- *কাব্য বক্রতা ঃ* বাক্যৰ দ্বাৰাই কাব্যৰ শৰীৰ গঢ়ি উঠে। বর্ণ-পদ হ'ল বাক্যৰ অবয়ৱ। বক্রতাযুক্ত পদসমূহৰ উপযুক্ত সন্নিৱেশে সম্পূর্ণ বাক্যটোৰেই সৌন্দর্য বঢ়াই তোলে। কাৰণ উপযুক্ত সন্নিৱেশৰ দ্বাৰা অবয়ৱসমূহত থকা সৌন্দর্য বা শোভাই অবয়ৱীত একপ্রকাৰৰ অতিৰিক্ত সৌন্দর্য ফুটাই তোলে। বাক্য অবয়ৱৰূপী পদ আদিৰ বক্রতাৰ উপৰি বাক্যত থকা পদবিলাকৰ উপযুক্ত সন্নিৱেশনিষ্ঠ বৈচিত্র্যৰূপ আন এটি বক্রতা থাকে। ইয়াকে বাক্য বক্রতা বুলি কোৱা হয়। কাব্যৰ ঘটকৰূপী বাক্যই অবয়ৱৰূপী পদসমূহৰ বক্রতাৰ মাধ্যমেৰে সামগ্রিকভাৱে উপস্থাপিত হৈ সামাজিকৰ হৃদয়ত অলৌকিক আনন্দৰ সৃষ্টি কৰে। কাব্যৰ সেই বচনভংগী বা কথনভংগীকেই বাক্য বক্রতা বুলি কোৱা হয়। অর্থালংকাৰসমূহ বাক্য বক্রতাৰ অন্তর্ভুক্ত। প্রকৃততে বাক্য বক্রতাৰ মূলতে কবিৰ ৰুচি আৰু প্রতিভা থাকে কাৰণে সকলো ৰসময়ী কাব্যই বাক্য বক্রতাৰ অন্তর্ভুক্ত হয়।

- *প্রকৰণ বক্রতা ঃ* প্রকৰণ হ'ল কাব্যৰ এটি অংশ। কিছুমান বাক্য লগ লাগি একোটা প্রকৰণ হয়। প্রকৰণঘটক বাক্যসমূহৰ যথাৰীতি সন্নিৱেশে সম্পূর্ণ প্রকৰণটোতেই

দ্বাৰাহে সামাজিকৰ হৃদয় আকর্ষণ কৰে। সেইকাৰণে কোৱা হৈছে "বক্রোক্তিৰেৰ বৈদগ্ধ্যভংগীভনিতিৰুচ্যতে" আৰু এই বাক্যৰ বিশ্লেষণাত্মক বৃত্তিত কোৱা হৈছে "বক্রোক্তিঃ প্রসিদ্ধাভিধান ব্যতিৰেকিনী বিচিত্রৈবাভিধাবৈদগ্ধ্যং কবিকর্মকৌশলং তস্য ভংগী বিচ্ছিত্তিঃ তয়া ভনিতিঃ।" এই বৃত্তিৰ পৰা এই কথাটো স্পষ্ট হৈ পৰিছে যে বৈদগ্ধ্য বা কবি কর্মকৌশল নাথাকিলে বক্রোক্তিৰ সৃষ্টি নহয়। স্বভাৱোক্তিক অলংকাৰ হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া আলংকাৰিকসকলক কুন্তকে উপহাস কৰিছে আৰু তেওঁ স্বভাৱোক্তিক পৃথক অলংকাৰৰ মর্যাদা দিয়া নাই। "বক্রোক্তিঃ কাব্যজীৱিতম্" বুলি কোৱাৰ লগে লগে আচার্য কুন্তকে এইটোকে বুজাব বিচাৰিছে যে জীৱিত বা প্রাণ অবিহনে যেনেদৰে শৰীৰৰ অস্তিত্ব মূল্যহীন সেইদৰে বক্রোক্তি অবিহনে কাব্যৰ কাব্যত্ব থাকিব নোৱাৰে। সেইকাৰণে কোৱা হৈছে— "শৰীৰং জীবিতেনেৱ স্ফুৰিতেনেৱ জীৱিতম্। বিনা নির্জীৱতাং যেন বাক্যং যাতি বিপশ্চিতাম্ থস্মাৎ কিমপি সৌভাগ্যং তদ্বিদামেৱ গোচৰম্।" অর্থাৎ— বক্রোক্তিয়ে কাব্যক জীৱন দিয়ে, বাক্যক কাব্যলৈ উন্নীত কৰে আৰু বক্রোক্তি অবিহনে কাব্য হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে, আচার্য কুন্তকে বক্রোক্তিকেই কাব্যৰ জীৱন বা প্রাণ বুলি কৈছে যদিও কবিৰ কল্পনাশক্তি বা প্রতিভা অবিহনে বক্রোক্তি সৃষ্টি নহয় বুলিও তেওঁ স্বীকাৰ কৰিছে। গতিকে বক্রোক্তিৰ মূলতে থকা কবিত্ব শক্তিয়েই হ'ল কাব্যৰ প্রধান উৎস— এইখিনি কথা কুন্তকৰ অভিমতৰ পৰা ব্যক্ত হয়। তদুপৰি *বক্রোক্তিজীবিতম্* গ্রন্থৰ প্রথম উন্মেষৰ 17 আৰু 18 নং কাৰিকাৰ বৃত্তিত আচার্য কুন্তকে 'সাহিত্য'ৰ লক্ষণ দিবলৈ যাওঁতে কৈছে যে, মার্গেৰে সুন্দৰ, মাধুর্যাদিগুণযুক্ত, অলংকাৰসমূহেৰে বিন্যস্ত, বক্রতাৰে অতিশয়িত, ৰসৰ পৰিপুষ্টিসমৃদ্ধ, সামাজিকৰ আনন্দদায়ক পদাদিযুক্ত বাক্যই হ'ল সাহিত্য। তেওঁ কৈছে—

মার্গানুগুণ্যসুভগো মাধুর্যাদিগুণোদয়ঃ।
অলংকৰণবিন্যাসো বক্রতাতিশয়ান্বিতঃ।।
বৃত্যৌচিত্যমনোহাৰি ৰসানাং পৰিপোষণম্।
স্পর্ধয়া বিদ্যতে যত্র যথাস্বমুভয়োৰপি।।
সা কাপ্যবস্থিতিস্তদ্বিদাহ্লাদৈকনিবন্ধনম্।
পদাদিবাক্পৰিস্পন্দসাৰঃ সাহিত্যমুচ্যতে।।

ইয়াৰ পৰা এইটো কথা স্পষ্ট হৈ পৰে যে, আচার্য কুন্তকে বক্রোক্তিক কাব্যৰ প্রাণ বুলি কৈছে যদিও সাহিত্যৰ ক্ষেত্রত তেওঁ মার্গ-গুণ-অলংকাৰ-ৰস আদিৰ দৰে বক্রোক্তিকো কাব্যৰ এটি অতি প্রয়োজনীয় উপাদান বুলিহে প্রতিপন্ন কৰিছে। প্রকৃততে বাচক শব্দ আৰু বাচ্য অর্থ— এই দুয়োৰে মিলিত অৱস্থাত কাব্য গঠিত হয়। প্রতিভা অবিহনে কোনোবাই যদি কেৱল শব্দখিনিতেই মাধুর্য সৃষ্টি কৰিব খোজে, তেতিয়া সেইজনে কাব্যৰ প্রকৃত স্বৰূপ বা মহত্ত্ব প্রকাশ কৰিবলৈ সমর্থ নহয়। একেদৰে কেৱলমাত্র

— "শব্দস্যহি বক্রতা অভিধেয়স্য চ বক্রতা লোকোত্তীর্ণেন ৰূপেন অৱস্থানম্।" বামনেও বক্রোক্তিক অলংকাৰৰ মর্যাদা প্রদান কৰিছে আৰু সম্পূর্ণ এটি পৃথক ধাৰণা সংযুক্ত কৰি তেওঁ বক্রোক্তিক সাদৃশ্যভিত্তিক লক্ষণা বুলি কৈছে— "সাদৃশ্যাল্লক্ষণা বক্রোক্তিঃ।" আচার্য ৰুদ্রটে বক্রোক্তিক শব্দালংকাৰ বুলি ব্যক্ত কৰি 'কাকুবক্রোক্তি' আৰু 'শ্লেষবক্রোক্তি' বুলি বক্রোক্তিৰ দুটা ভাগ স্বীকাৰ কৰিছে। আলংকাৰিক ৰুয্যকে বক্রোক্তিক অর্থালংকাৰ হিচাপে গ্রহণ কৰিছে। মম্মট ভট্টই এইক্ষেত্রত ৰুদ্রটক অনুসৰণ কৰি বক্রোক্তিক অলংকাৰ হিচাপেই স্বীকৃতি দিছে।

উক্ত আলোচনাৰ পৰা এইটো কথা স্পষ্ট হ'ল যে, আচার্য কুন্তকে বক্রোক্তিক কাব্যৰ প্রাণ বুলি স্বীকাৰ কৰিলেও অধিকাংশ আলংকাৰিকে ইয়াক অলংকাৰৰ মর্যাদাহে দিছে। সেই কাৰণে বক্রোক্তিৰ ভিত্তিত কোনো এটি পৃথক মতবাদৰূপে স্বীকাৰ কৰাৰ প্রয়োজন নাই। ইয়াক অলংকাৰবাদৰ অন্তর্ভুক্ত কৰি লোৱাই সমীচীন। তদুপৰি কিছুমানৰ মতে কুন্তকৰ অভিমতক ভক্তিবাদী অর্থাৎ যিসকলে ধ্বনিক ভক্তি বা লক্ষণা বুলি স্বীকাৰ কৰে, তেওঁলোকৰ মতবাদৰ অন্তর্ভুক্ত কৰিব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ আচার্য দণ্ডীৰ মতে বক্রোক্তিৰ মূল কি?

.....

প্রশ্ন নং 7 ঃ আচার্য কুন্তকক ভক্তিবাদী বুলি কিয় ক'ব পাৰি?

.....

৩.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ব্যুৎপত্তিৰ ফালৰ পৰা 'বক্রোক্তি' পদটোৱে তির্যক উক্তিক বুজায়। কিন্তু যি কোনো ধৰণৰ তির্যক উক্তিয়েই যে বক্রোক্তিৰ সীমাৰ ভিতৰত পৰিব পাৰে এইটো নহয়। বক্রোক্তি শব্দটো কাব্যৰ লগত জড়িত। বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন পণ্ডিতে বক্রোক্তি সম্বন্ধে বহু ধৰণৰ প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষ ধাৰণা দি আহিছে। তাৰে কিছুমানক পৰৱর্তী আলংকাৰিকসকলে গ্রহণ কৰিছে; কিছুমানক আকৌ খণ্ডন কৰি প্রত্যাখ্যান কৰা হৈছে। ভাৰতীয় আলংকাৰিক ভামহৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্রায় প্রতিজন প্রাচীন আলংকাৰিকেই বক্রোক্তিৰ বিষয়ে তেওঁলোকৰ অভিমত ব্যক্ত কৰিছে যদিও আচার্য কুন্তক বিৰচিত *বক্রোক্তিজীৱিতম্* নামৰ গ্রন্থখনত তেওঁ বক্রোক্তিক কাব্যৰ মূল বুলি মত পোষণ কৰিছে। অধ্যায়টোত এই বিষয়ে বহলাই অধ্যয়ন কৰিলে।

অত্যাৱশ্যকীয়— "বক্রতাবিচিত্রগুণালংকাৰমংপদাং পৰস্পৰস্পর্ধাধিৰোহঃ"— এয়াই আচার্য কুন্তকৰ অভিমত।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আচার্য কুন্তকে *বক্রোক্তিজীবিতম্* গ্রন্থত বক্রোক্তিক মূলতঃ ছটা ভাগত ভাগ কৰিছে, যথা — বর্ণবিন্যাস বক্রতা, পদপূর্বার্ধ বক্রতা, পদোত্তৰার্ধ বক্রতা, বাক্য বক্রতা, প্রকৰণ বক্রতা, প্রবন্ধ বক্রতা।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আচার্য দণ্ডীৰ মতে স্বভাৱোক্তিৰ বিপৰীত ধর্মবিশিষ্ট বক্রোক্তিৰ মূল হ'ল শ্লেষ।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ধ্বনিক ভক্তি বা লক্ষণা বুলি স্বীকাৰ কৰে বাবে কুন্তকৰ অভিমতক বহুতে ভক্তিবাদী মতবাদৰ অন্তর্ভুক্ত কৰিব পাৰি বুলি মত পোষণ কৰিছে।

৩.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ তলত দিয়া প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰ লিখক—

(ক) কোনে কোনে বক্রোক্তিক শব্দালংকাৰ বুলি স্বীকাৰ কৰে?

(খ) আনন্দৱর্ধনাচার্যই বক্রোক্তিক কি বুলি ঘোষণা কৰিছে?

(গ) প্রবন্ধ বক্রতা মানে কি?

(ঘ) কুন্তকৰ মতে কাব্যত ৰসৰ প্রয়োজনীয়তা আছেনে?

খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ পদোত্তৰার্ধ বক্রতাই কেনেকৈ সামাজিকৰ হৃদয়ত আনন্দৰ সৃষ্টি কৰে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ চমুটোকা লিখক—

(ক) কিয় বক্রোক্তিক পৃথকবাদৰ মর্যাদা দিয়া নাযায়

(খ) কাব্য বক্রতা

(গ) প্রকৰণ বক্রতা

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ বক্রোক্তিৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰি ভাৰতীয় অলংকাৰশাস্ত্রত ইয়াৰ স্থান কি আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ বক্রোক্তিৰ প্রকাৰভেদ সম্পর্কে উদাহৰণসহ বহলাই লিখক।

প্রশ্ন ৩ ঃবক্রোক্তিৰ সপক্ষে আৰু বিপক্ষে থকা যুক্তিসমূহ ফঁহিয়াই দেখুৱাওক।

*** ***** ***